

Іван НЕМЧЕНКО,

**«КРІЗЬ МОРОК, БИТВИ, ТЮРМИ І НАРУГИ...»  
(ЖИТТЄВИЙ І ПОЕТИЧНИЙ РОЗГІН АНДРІЯ ВОРУШИЛА-ЛЕГОТА)**

Українське письменство у Великобританії є досить розмаїтим мистецьким явищем. Назвемо хоча б таких представників різних поколінь, як Галя Мазуренко, Олекса Воропай, Богдан Бора (Борис Шкандрій), Микола Верес, Святомир Михайло Фостун, Олександр Де, Віра Смерека, Тоня Дем'янчук-Шалапай, Віра Річі... З літературним світом Туманного Альбіону пов'язав свою долю й відомий у діаспорі поет, перекладач, публіцист, літературознавець, педагог, громадський і політичний діяч Андрій Ворушило-Легіт. Письменник народився в давньоукраїнському містечку Корсуні Київської губернії (тепер м. Корсунь-Шевченківській Черкаської області) 25 грудня 1916 року в заможній хліборобській родині. Андрій в дідусь по батьківській лінії — Василь Ворушило — належав до старовинного козацько-чумацького роду. За дружину він узяв селянку Софію Ромащенко, разом з якою вони й господарювали на власній землі. Дід по лінії матері — Мусій Красній — орендар млинів і ставків на Корсунщині та Богуславщині, перебував у шлюбі з попівною Варварою Іванчею. Батько письменника — Тодось (Теодосій) — іще з дитячих років пас худобу, працював удома по господарству, а пізніше — у німецького колоніста на Херсонщині. Від першого шлюбу мав п'ятеро дітей — Прокопа, Євгенію, Палажку, Єлисавету й Василя. Після смерти дружини Ганни побрався з удовицею Ольгою Болілою з села Прутилець, котра мала сина Павла. У новоствореній сім'ї народилося ще четверо дітей: Ілько, Андрій, Олександр і Микола. У своїх «Спогадах» мистець детально описує як свій родовід, так і особливості життя, побуту, трудової діяльності Ворушил у Корсуні. Кожне покоління з глибокою шаную ставилося до праці, народних звичаїв, національних святощів. Як згадує сам автор, він «родився й проживав 19 років у звичайній селянській батьківській хаті на Саморідницькій вулиці. Пізніше большевики її назвали вулиця 25 жовтня. Ця вулиця тягнулася понад три кілометри й майже досягала села Саморідні. Вона майже нічим не відрізнялася від селянських вулиць: дорога ґрунтова, дахи хат покриті соломною, садиби обгороджені тинами чи штахетами. Біля хат стояли повітки, хліви, клуні. Перед хатами красувалися квітники, а навколо садиб — вишневі садочки. На вулиці завжди було чути рев рогатої худоби, іржання коней, кукурікання півнів, кудкудакання курей. Весняними й літніми вечорами від річечки Корсунки й заливів лугів до слуху доносилася жабина симфонія, а тому люди називали нашу вулицю ще Жабокрюківкою. Майже усі мешканці моєї вулиці були селяни-хлібороби української національності» 1\* (1. Ворушило-Легіт А. Спогади // Визвольний Шлях. — 1999. — Кн. 11. — С. 1396).

Сама атмосфера міської околиці, що нагадувала село, наклала свій карб на психологію найближчого оточення Андрія Легота, на коло інтересів і занять його родичів. Письменник відзначає: «За часів мого дитинства й юнацтва у Корсуні жили лише три сім'ї, які мали прізвище Ворушило. Ними були сім'ї: мого батька Теодосія Ворушила, дядька (батькового брата) Андрія Ворушила й батькового двоюрідного брата Романа Ворушила. Усі Ворушили були хліборобами, по соціальному стані уважалися міцними середняками й, поскільки походили від предків-чумаків, дотримувалися традиції — коней ніколи не мали, завжди тримали волів» 2\* (2. Там само. — С. 1397). Отака колективна козацько-чумацько-хліборобська свідомість змалечку окреслювала й поведінку Андрійка. Він, як і решта дітей у великій родині Ворушил, ледь зіпнувшись на ноги, уже допомагав батькам по господарству, шестирічним хлоп'ям пас худобу, а пізніше — разом зі старшими виходив на роботу в поле. Героїчні перекази та легенди з часів Ярослава Мудрого й Богдана Хмельницького, Максима Залізняка й Івана Гонти, козацькі могили, що височіли за містом, викликали в душі малюка захоплення, пробуджували гордість за славних прашурів і їхні величні справи. Та дух лицарства жив не тільки в минулому, а й у сучасному — в подвижництві захисників УНР, до лав яких вступив найстарший брат Андрійка Прокіп: «Найдавніші часи, що їх ледь-ледь досягає моя пам'ять, — це часи незалежності України. Пригадую, як у нашій хаті квартирували вояки з тризубами на кашкетах. Усі вони розмовляли нашою мовою, в час маршування співали рідних пісень, як: «Ой, на горі та жінці жнуть», «Розпрягайте, хлопці, коні», «Ой, видно село» й інших. Один із вояків, який мав старшинські відзнаки, любив мене й інших дітей. Часто частував нас цукерками. Було візьме котрогось із нас у сідло на коня й помчиться галопом вулицею. Мама хвилювалася й чекала поки повернемося. Цей старшина армії Української Народної Республіки подарував нашій сім'ї «Кобзаря» Тараса Шевченка, що став у нас настільною книгою...» 3\* (3. Там само. — С. 1398).

Читати Андрійко Ворушило навчився ще в дошкільному віці. Це дало йому змогу відкрити для себе світ літературних героїв, насамперед Шевченкових. А далі було знайомство з книгами І. Нечуя-Левицького й А. Кашенка, перейнятими любов'ю до України та її народу, до національних святощів. «Дякуючи цьому, — констатує письменник, — я з раних дитячих років став, як тепер називають, свідомим українцем» 4\* (4. Там само. — С. 1408).

Навчаючись у Корсунській початковій та неповно-середній школах, а згодом у школі колгоспної молоді (ШКМ), Андрій Ворушило з захопленням читає твори Панаса Мирного, Б. Грінченка, І. Франка, Лесі Українки, О. Кобилянської, Олександра Олеса, С. Васильченка, П. Тичини, В. Сосюри, М. Рильського та інших видатних авторів. Така лектура розширювала світогляд школяра, зачаровувала красою мистецького вислову. Тож іще в учнівському віці він вдається до літературних спроб. «Щодо ранньої моєї творчості, — згадує мистець, — я почав писати вірші й оповідання дуже рано, навчаючись у третій-четвертій класах

початкової школи. То були наївні дитячі вірші здебільшого з школярського життя» 5\* (5. Там само. — С. 1408). У період навчання в Корсунській ШКМ Андрія обирають головою учнівського літературного гуртка, яким опікувався його улюблений учитель української мови та літератури, колишній сотник армії УНР Іван Клеценко. За спогадами письменника, «часто після навчання відбувалися збори членів гуртка, де читалися й обговорювалися оповідання й поезії учнів, і мене уважали найкращим поетом-початківцем школи» 6\* (6. Там само. — С. 1402). На той час Андрій уже мав цілий зошит своїх віршів.

Закінчивши школу колгоспної молоді, обдарований хлопець вступив до Корсунського педагогічного технікуму (тепер Корсунське педучилище імені Т. Г. Шевченка), де навчався з осені 1931 до літа 1934 р. Зазначимо, що в різні роки в цьому ж закладі вчилися і брати письменника — Ілько, Олександр і Микола. Тут з числа улюблених Андрієвих педагогів виокремлювався викладач української і світової літератури Максим Якименко, котрий мав багату приватну бібліотеку й давав юнакові читати такі книги, як «Історія України» М. Грушевського, а також твори П. Куліша, М. Вороного, зарубіжних класиків В. Шекспіра, В. Гюго та ін. Наділеного поетичним хистом студента було помічено й обрано редактором стіннівки та керівником літературного гуртка.

У період навчання А. Ворушила в педтехнікумі його родина зазнає несподіваного лиха — посилюється тиск щодо вступу до колгоспу. Оскільки Андрієв батько неодноразово відмовлявся від такого кроку, міськрада присікувалась до нього, позбавила виборчих прав і двічі оштрафувала на 500 і 1500 крб. буцімто за спекуляцію волами. Сім'я могла заплатити лише перший штраф, а на другий коштів уже не вистачало. Тож наїхала комісія й за півціни розпродала худобу, свиней, клуню. Але то є тільки початок т. зв. розкуркулення, а далі могли бути й арешт, і заслання до Сибіру. Щоб уникнути такої лихої перспективи, усі Андрієві сестри попродавали свій одяг та й роз'їхались, хто куди — до Москви, до Таганрогу, до Молдови. Старші брати письменника ще раніше залишили родину: Прокіп як вояк УНР, випереджаючи арешт, із фальшивим паспортом вїхав у 1924 р. на Донбас, а потім на Кавказ; працювати на Далекому Сході завербувався в 1929 році Павло; Василь 1930 року був мобілізований до лав Червоної армії. Отже, загроза репресій зависла Дамокловим мечем над батьками та над молодшими дітьми. Тільки надіслана сином-солдатом Василем схвальна характеристика та вимушена згода Тодося Ворушила таки вступити до колгоспу врятували сім'ю від розкуркулення й вивезення з України.

Іншим тяжким випробуванням для Андрія та його рідних став голодомор 1932-1933 рр. Ось одне з його свідчень: «Було сиджу на лекції, а голова болить, в очах чорніє і думаю не про науку, а тільки про їжу [...] Ми завжди відчували голод і часто після навчання ходили в поле й на торішньому картоплищі шукали гнилу, почорнілу картоплю. Мати з неї й потовченої у ступі жмені кукурудзи, кропиви чи липового листя варила пісний суп...» 7\* (7. Там само. — С. 1406-1407). Вижити Ворушила допомогли старші діти, що мешкали за межами України, де такої скрути не було. У найгоłodніші місяці вони надсилали батькам і молодшим братам сухарі та сушену рибу, чим порятували від жахливої смерті. Родина Ворушил вистояла й у цьому суворому двобої, час від часу допомагаючи тим бідним харчем ще й іншим людям. Письменник із боєм згадує: «Хоч ми були часто голодні чи в пригороді, але, дякуючи Богові й моїм старшим сестрам і братам, усі члени сім'ї пережили створений московськими большевиками штучний голод, що від нього вимерло лише на одній нашій Саморідницькій вулиці міста Корсуня понад сотні невинних людей» 8\* (8. Там само. — С. 1407).

Улітку 1934 року Андрій Ворушило успішно закінчив Корсунський педагогічний технікум і був направлений на посаду вчителя української мови та літератури, російської мови та літератури в Юхнівську семирічку Миронівського району на Київщині. Працюючи в цій школі, письменник заочно навчається в Київському педагогічному інституті на мовно-літературному факультеті. У цей період він публікує кілька своїх поезій у Миронівській районній газеті.

Під час першої сесії А. Ворушило складає іспити за два курси педінституту, і його зараховують студентом-третьокурсником стаціонару. Жив у Києві у свого дядька Олександра, молодшого материного брата, а згодом у гуртожитку на Солом'янці. Серед викладачів були такі відомі на всю Україну педагоги й науковці, як Ф. Якубовський, Є. Кирилюк, С. Маслов, А. Іщенко та ін. Андрій стає членом інститутського літературного гуртка й співредактором стінної газети, друкує низку своїх віршів у періодиці. «Більшість тодішніх моїх поезій, — наголошує мистець, — були антикомуністичні й антимосковські, і я не осмілюся не тільки посилати їх до редакцій, а й писати на папері: складав у пам'яті, зачував напам'ять і зберігав у пам'яті. За час мого дворічного стаціонарного навчання у Київському педагогічному інституті, з-за ради гонорару (на хліб насущний), я послав до редакцій різних журналів із двадцять моїх так званих ідеологічно витриманих віршів і половина з них побачила світ» 9\* (9. Ворушило-Легіт А. Спогади // Визвольний Шлях. — 1999. — Кн. 12. — С. 1503). Андрій Ворушило відвідує кабінет молодого автора в Будинку літераторів; його окрилює схвальна оцінка віршів, висловлена В. Сосюрою.

У червні 1937 року А. Ворушило склав на «відмінно» іспити за весь курс навчання й був рекомендований до аспірантури. Перед ним відкривалась перспектива науковця. Але згідно домовленості, яку мав з Миронівським райвно, обдарований випускник був зобов'язаний повернутись до вчительської праці. Його призначили в Потіцьку середню школу, де свого часу працював педагогом С. Васильченко.

У листопаді 1939 року Андрія Ворушила мобілізували на службу до Червоної армії, котру відбував спочатку в містечку Хирові під Перемишлем. Потім він стає курсантом Славутського воєнного кулеметного училища, яке закінчив навесні 1941 року зі званням лейтенанта. У травні того ж року молодий офіцер потрапляє до

864 піхотного полку, що розташовувався під Житомиром. З початком гітлерівської навали на ССР це формування було оточене ворогами на Волині в районі Дубна. З великими втратами, пораненнями вояки вийшли з кільця. Був серед них і Андрій Ворушило: «Кожен думав, як вирватися із земного пекла. Відламками мін подірвано скатку моєї шинелі, і один відламок застряг, на щастя, не глибоко у моєму лівому плечі. З плеча лилася кров, а я, не перев'язавши його, біг уперед.

Нарешті ворожий обстріл припинився, і ми зрозуміли, що вирвалися з оточення. Полковник із полковим комісаром і всі батальйонні командири та комісари зразу ж помчалися на автомашинах, залишивши нас напризволяще» 10\* (10. Там само. — С. 1512).

Така дезорганізація й безлад серед військовиків спонукали «недобитки полку» відходити на схід «без бойового порядку, хто як міг». Після тривалих поневірянь, під час яких нерідко потрапляв до небезпечних ситуацій, Андрій Ворушило нарешті дістався до рідного міста, уже окупованого фашистами. На початку свого панування німці загравали з місцевим населенням, у серпні ширились чутки, що восени, як і раніше, діти зможуть відвідувати початкові й неповно-середні школи, а також новостворені заклади — коледжі, гімназії тощо. Окрилений надією, сподіваючись, що знову матиме можливість займатись улюбленою педагогічною справою, Андрій Ворушило отримує призначення викладати українську мову та літературу в Корсунській гімназії. Проте знайомі застерігають письменника, щоб не тішив себе ілюзіями щодо «доброзичливості» загарбників, бо вже й діячів ОУН, що проголосили Українську Незалежну Державу у Львові 30 червня 1941 року — С. Бандеру, Я. Стецька та інших патріотів — заарештовано гестапівцями й офіційно проголошено, що «українцям не вільно займатися політикою», що вони зобов'язані «лише тяжко працювати і цим допомагати Великій Німеччині в побудові нової Європи». До того ж, окупанти «не зацікавлені в ширенні освіти серед нашого народу» і збираються «винищити нашу інтелігенцію, а робітників і селян перетворити на темних рабів» 11\* (11. Ворушило-Легіт А. Спогади // Визвольний Шлях. — 2000. — Кн. 1. — С. 102). І дійсно, відкриття Корсунської гімназії А. Ворушило так і не дочекався. Проте як тільки німці дозволили початкове навчання, райвідділ народної освіти направляє молодого педагога на роботу в с. Саморідню. Там функціонував колгосп, тож замість платні й А. Ворушило як завідуючий початковою школою, і вчителі отримували зерно та городину. У тому закладі не було створено навіть елементарних умов для праці й навчання: «Школа не була відремонтована. Навчальних програм, підручників, зошитів, олівців не було. Діти були обідрані, багато з них не мали теплої одягу, а тому з приходом зими в Саморідницькій початковій школі й в усіх школах району навчання припинилося» 12\* (12. Там само).

Втративши роботу педагога, А. Ворушило поспішив улаштуватись на інше місце, оскільки безробітним загрожувало примусове вивезення на працю до Німеччини. Протягом чотирьох місяців він виконує функції інструктора місцевого Червоного Хреста, а згодом на запрошення колишнього сотника армії УНР Йосипа Павлюка, що видавав і редагував тижневик «Корсунські вісті», увійшов до складу редакції цієї газети. Довелося бути й коректором, і літпрацівником, і заступником редактора (у фондах Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України збереглися примірники цього видання з помітками, що виконуючим обов'язки редактора є А. Ворушило).

Письменник сподівався, що вільно друкуватиме в цій газеті свої вірші та статті, мріяв про першу власну збірку поезій, куди б увійшли ті численні твори, які в советські часи публікуватись не могли. Як згадує А. Ворушило, у період служби в Червоній армії він спочатку (протягом шести місяців) узагалі не звертався до літературної творчості, бо на заваді стояли «повсякденна муштра, заучування напам'ять різних «уставів», брехлива пропаганда напівписьменних політруків, брудна лайка капралів, сержантів і офіцерів, осоружні обмотки, виляняли галіфе й гімнастерка, на кожному кроці московська мова і приниження людської гідності», але за перебування у військовому училищі все ж адаптувався до таких умов і зміг «знаходити час на складання віршів. Складав і заучував напам'ять. Писати на папері в умовах казарменного солдатського життя не міг, бо мої вірші були антимілітаристські, антикомуністичні й антимосковські, і коли б хоч один з них у написаному вигляді дістався до НКВД, мені б грозив розстріл або щонайменше двадцять років сибірської каторги. Тому на другий день після мого повернення до рідного Корсуня я сів і написав у товстому зошиті до вісімдесяти своїх віршів, складених під час перебування в советському війську» 13\* (13. Там само. — С. 103). Та як виявилось, непросто було публікувати ці твори й за німців, оскільки окупаційна влада заборонила друк українських поезій, побоюючись їх патріотично-мобілізуєчого впливу на населення. На початку 1943 р. на хвилі гітлерівських репресій, спрямованих проти національної інтелігенції, заарештували й відправили до концтабору редактора «Корсунських вістей» Й. Павлюка, тож його функції довелося виконувати Андрієві. Письменник був свідком безчинств окупантів на корсунській землі, їх жорстоких каральних акцій проти патріотично налаштованих громадян. У своїх «Спогадах» він часом подає відомості, які не узгоджуються з даними советської історіографії. Ідеться, зокрема, про діяльність у цьому регіоні націоналістів, що в джерелах минулих десятиліть в Україні або замовчувалась, або ж подавалась у викривленому вигляді: «Люди з ОУН зустрічалися з місцевими інтелігентами й молоддю, провадили серед них національно-виховну роботу і, напевно, організували підпільні осередки ОУН і СУМ. Гестапо, довідавшись про це від своїх провокаторів, заарештувало корсунського вчителя П. Марценюка, Ю. Бойка, О. Прудченка та юнаків — І. Змієвського, О. Топчія і П. Янчевського. Згодом усі вони були розстріляні. Німці казали, що ці люди належали до ОУН і СУМ. Це підтверджували й місцеві жителі. Натомість після війни большевики проголосили у своїй книзі про історію міст і сіл Черкаської області і навіть в «Українській хрестоматії», що в Корсуні й Корсунщині діяли під час тимчасової німецької окупації

комуністична і комсомольська підпільні організації, що П. Марценюк, Ю. Бойко, О. Прудченко належали до комуністичної, а І. Змієвський, О. Топчій, П. Янчевський та інші розстріляні юнаки — до комсомольської підпільної організації. Це явна брехня» 14\* (14. Там само. — С. 105). У цей період особливо пошквалились і почастишали акції вивезення гітлерівцями до Рейху на примусові роботи місцевої молоді. Андрій Ворушило при нагоді допомагав своїм землякам, що потрапляли в біду. Так, завдяки фіктивній довідці, де знайома письменника Раїса В. значилась його нареченою, вдалося врятувати цю дівчину від перспективи оstarбайтера в Німеччині.

На Різдвяні свята 1944 року колектив «Корсунських вістей» отримав наказ евакуюватись у зв'язку з наближенням до міста советських військ. Змушений був виїхати з рідного куточка й А. Ворушило. Дещо пізніше він написав поезію «Прощання», у якій закарбувались болючі миттєвості розставання:

І я сказав: «О рідний край, прости,  
Прощайте, ненько любя й рідний тату,  
У край чужий я мушу зараз йти,  
Лишати вас, старих, і нашу хату!»

Надворі сипав сніг, як білий цвіт,  
У хаті плакав батько і матуся,  
А я пішов в чужий, далекий світ.

Пішов у світ. Не знаю, чи вернуся... 15\* (15. Легіт А. За дротами: Перша збірка поезій. 1945-1948. — Новий Ульм-Лондон, 1958. — С. 84. Далі посилання на це видання в тексті).

Почалися поневіряння, переїзди в західному напрямку. Звенигородка, Умань, Могилів-Подільський, Чернівці, Коломия, Станиславів, Ходорів, Стрий... Таким був маршрут вигнанця. Не бажаючи потрапити з іншими евакуйованими до Німеччини, Андрій Ворушило вирішив осісти в Галичині. Але і в Стрию, і в Дрогобичі, і в Бориславі довго не затримався, остерігаючись появи енкаведистів, зустріч із якими нічого хорошого не принесла б. Тож подався далі на захід, переживши чимало лихих пригод. Попереду на нього чекали табір біля словацької станції Орем Лес, тюрма в місті Желіні, вербування до лав української дивізії, що стане Українською національною армією (УНА) під орудою генерала Павла Шандрука. Андрій Ворушило належав до сотні, якою командував Андрій Сакович, і «весь час виконував обов'язки писаря. На фронті під Фельдбахом чи деінде не був» 16\* (16. Ворушило-Легіт А. Спогади // Визвольний Шлях. — 2000. — Кн. 2. — С. 78). Після капітуляції Німеччини частина вояків УНА потрапила до югославського, а потім і до советського полону — «на смерть советам». Інших бійців, що перебували на території Австрії, роззброїли англійці в районі міст Клягенфурт і Грац. Серед них — і А. Ворушило. Відтоді почалося тривале табірне життя. У числі полонених, крім українців, опинилися представники багатьох національностей — угорці, німці, югослави тощо.

У першому з таборів, що знаходився під австрійським містом Клягенфуртом, Андрій Ворушило перебував до липня 1945 року. «Мешкали ми там, — згадує письменник, — у великих дерев'яних бараках та брезентових наметах. Табір був загороджений колючим дротом. Англійці привозили до табору різну городину, крупи, і наші кухарі варили нам у старих німецьких похідних кухнях обід. На вечерю давали чай, трохи сухарів і масла. Ми завжди почувалися голодними, але ніхто з голоду не вмер» 17\* (17. Там само. — С. 79). Згодом бранців перевезли до Італії. До жовтня 1945 року А. Ворушило утримувався в таборі біля приморського міста Белярії, де умови були не кращими: «Щоранку ми повинні були виходити на збірку, де нас перераховували, чи, бува, хтось не втік. Полонені були бліді від довгого недоїдання, брудні, завошивлені. Сонце пекло немилосердно, і були випадки, що полонені падали на землю від сонячного удару чи недокрів'я, і їх відвозили до шпиталю» 18\* (18. Там само. — С. 80). На довгі місяці розтягнулося перебування письменника та його товаришів у таборі під містечком Ріміні. Цей період пам'ятний Андрієві Ворушило активною літературною та педагогічною діяльністю. Українські полонені заснували в таборі три газети — «Батьківщина», «Життя в таборі» й «Оса». Літературним редактором першої з них був А. Ворушило. В цій же газеті він опублікував цілу низку поезій, оповідань, статей. Одночасно письменник викладав рідну мову та літературу в рільничій школі та в школі Куреня молоді. Разом з Богданом Борою, Юрієм Форисем, Віталієм Бендером та ін. він увійшов до складу Товариства українських літераторів: «Через брак паперу нам доводилося спочатку писати на туалетному папері. Я належав до таборових т. зв. поетів-лавреатів і за свою літературну творчість був нагороджений українським комендантом табору майором С. Яськевичем двома зошитами, олівцями і «Кобзарем» Шевченка» 19\* (19. Там само. — С. 81). Особливо ж запам'ятався Андрієві Ворушило старий, сивочолий письменник Олексій Девлад (Олексій Запорожець), що походив з лоцманського роду, був приятелем видатного вченого й мистця Д. Яворницького, знав багато цікавих оповідей про Дніпрові пороги та українське козацтво. У присвяті цьому літераторові молодий поет зазначив:

З тобою разом білий ґрунт орем,  
У нього сієм чорне ми насіння.  
Твої слова, неначе чорнозем,  
Тебе сюди послало провидіння,  
Щоб ти за дротом трохи відпочив,  
Лишивши десь пожежі і руїни,

Своїх братів молодших научив

Любить всім серцем ньєку Україну (89).

А потім були англійські табори для полонених — уже на берегах Туманного Альбіону, місяці й цілі роки тяжкої праці. Влітку 1948 р. бранців почали звільняти, і частина з них переїздить до Німеччини, а переважна більшість залишається у Великобританії. Серед тих десяти тисяч українських полонених, що їх доля закинула за Ла-Манш, був і поет Андрій Легіт (саме так А. Ворушило підписував свої друковані еміграційні вірші). Жив під Лестером, Ноттінгемом, Манчестером. Працював на сільськогосподарських та всіляких допоміжних роботах. З 1953 року й до сьогодні письменник живе в Лондоні. В англійській столиці він спочатку був робітником на фабриках харчової промисловости, а пізніше — інспектором якості. У грудні 1982 р. вийшов на пенсію й цілком віддався творчій та громадській справі.

На еміграції А. Ворушило-Легіт вступив до Української революційно-демократичної партії (1948), був уповноваженим її органу — тижневика «Українські Вісті» — у Великобританії, обирався членом управи таких організацій, як Об'єднання українців та Українське товариство, що функціонують у цій країні. Як педагог понад тридцять років викладав українську мову та літературу в Лондонській суботній школі українознавства й пишається, що його вихованці стали гідними людьми, які шанують рідні святині: «Багато моїх колишніх учнів уже давно закінчили університети, коледжі й тепер працюють педагогами, інженерами, лікарями, і я гордий, що вони є не лише добрими фахівцями, але й національно свідомими українцями» 20\* (20. Там само. — С. 83).

Без будь-якої патетики мистець відзначає: «Літературною творчістю займався від юних днів до сьогоднішніх і без неї не уявляю свого життя. В еміграції написав понад тисячу віршів і переклав понад сотню європейських поетів-клясиків» 21\* (21. Там само. — С. 84). Твори А. Ворушила-Легота неодноразово друкувалися на шпальтах газет «Українські Вісті», «Шлях Перемоги», «Українська Думка», «Національна трибуна», «Українське слово», на сторінках журналів «Визвольний Шлях», «Молода Україна», «Північне сьайво», «Наші позиції», «Штурм» та інших еміграційних видань. Окремими книгами вийшли поетичні збірки «За дротами», «Лірика», «Чим серце билось», «Вибрані поезії», а в Україні, уже за часів незалежності, було видруковано збірку «Калинові шуми» (її випустило у світ київське видавництво «Український письменник» у співдружності з «Виром»).

У 1983 році А. Ворушило-Легіт став лавреатом літературної премії Української Моголянсько-Мазепинської академії наук (УММАН), що свідчить про широке визнання його творчої праці. Окрім оригінальних і перекладних поезій, письменник звертає увагу й на царину критики, літературознавства, публіцистики. Він є автором нарисів, статей, рецензій, заміток про життя і творчість Марка Вовчка, С. Руданського, Л. Глібова, Ю. Федьковича, О. Стороженка, О. Кониського, Б. Грінченка, І. Нечуя-Левицького, І. Карпенка-Карого, І. Франка, М. Хвильового, Яра Славутича, В. Біляйва, Богдана Бори та ін. (наприклад: «Іван Нечуй-Левицький», «Видатний поет пошевченківської доби: До 100-річчя від дня смерті Якова Щоголева», «Вірний Різьблений Римі: Замість рецензії на збірку поезій В. Біляйва «Поліття»). Проте чимало літературознавчих матеріалів А. Ворушила-Легота й до наших днів залишаються неопублікованими. Виступив він також у ділянці лінгвістики та методики викладання української мови в британських школах.

Але насамперед А. Ворушило-Легіт зажив популярности як літератор, автор ліричних поезій. Просто і широко говорить він про цей напрямок своєї діяльності: «Писати поезії від дитячих і до сьогоднішніх днів — моє духовне покликання. Творити на замовлення не вмію. Пишу про те, що пережив, що підказує серце. Після переливу таких почуттів у поезію відчуваю духовне полегшення і задоволення» 22\* (22. Там само. — С. 79). Та, на жаль, не все з доробку мистця вціліло. Чимало творів загинуло в часи війни, поневірянь, ув'язнень:

«Під час німецької окупації у рідному Корсуні, дивлячись на жахіття, яке чинив новий окупант, я також складав антинацистські вірші й з відомих уже причин не записував їх. Написав великий зошит антисоветських віршів, але їх ніде не друкував, бо так званим «гебіткомісаром» Корсунського «гебіту» був самодур і запеклий нацист Лорман, який забороняв у місцевій газеті друкувати будь-які вірші, навіть Тараса Шевченка та інших українських клясиків. Перед евакуацією з Корсуня я цей великий зошит поезій поклав у металеву скриньку, закрив її і закопав у стіні погребу. Напевно, скринька і ті вірші зотлили в землі від часу і вогкості.

Другий зошит віршів я записав у дорозі під час евакуації, але в мене відібрало його німецьке гестапо під час арешту в Словаччині» 23\* (23. Там само).

На сьогодні в доробку А. Ворушила-Легота нараховується шістнадцять рукописних поетичних збірок. Лише окремі з них були повністю опубліковані, а більшість — частково репрезентована в книгах вибраного, або ж іще чекає свого часу.

Письменник досить довго йшов до своєї дебютної збірки віршів, яку впорядкував уже в Англії, у Лондоні, а видрукував у Німеччині в друкарні «Українських вістей» (Н. Ульм, 1958). Назва книги — «За дротами» — і посвята — «Усім колишнім воєннополоненим українцям — так званим «рмінцям» присвячую цю збірку. Автор» — засвідчили, що й через десяток літ після звільнення з полону поет живе тими почуттями, що єднали в один гурт ув'язнених вояків УНА. Збірка увібрала вірші 1945-1948 рр., що були написані в австрійських, італійських та англійських таборах. Тільки окремі з них раніше публікувались у періодиці, переважна ж кількість — уперше виносилась на суд загалу. У вступному слові «Від автора», підписаному псевдонімом — Андрій Легіт, — було наголошено:

«Випускаючи у світ цю збірку, я свідомий того, що багато її віршів не є на відповідному художньому рівні, що пояснюється мою довгою ізоляцією не лише від літературного, а й навколишнього життя військовими казармами, окопами війни та дротами таборів воєннопонених. Також на багатьох шановних читачів, мабуть, буде неприємно вражати глибокий песимізм деяких поезій, причиною чого є моя сумна вдача і тодішнє невідраднє положення.

Від часу написання збірки «ЗА ДРОТАМИ» я підготував до друку дві інші мої книжки поезій, дечого навчився та ставлю більші вимоги до своєї творчості. Також мої погляди, може, трохи, в дечому змінилися. Не дивлячись на це, збірку надруковано навмисне без будь-яких змін та виправлень, щоб вона служила певного роду документом часу і дзеркалом моєї душі під час перебування в полоні» (5).

Мета книги (за словами письменника) — ознайомити широкий загал українців «з думками, настроями і переживаннями полоненого українського вояка за дротами, на чужині», а ще — нагадати давнім побратимам-бранцям про «часи нашої неволі», про спільні випробування, крізь які пройшли, керуючись Шевченковим гаслом: «Караюсь, мучуся, але не каюсь!»

Програмним віршем збірки «За дротами» та й усього доробку співця можна вважати послання «До музи». У творі висловлюється мистецьке й громадянське кредо А. Ворушила-Легота, його бачення свого місця у світі поезії, у суспільстві. Муза окрилює душу ліричного героя, додає фізичних і духовних сил. Це «сурма в бою», яка є важливим засобом громадського самоствердження поета, його служіння своїй нації:

Будь за зброю мені в боротьбі  
За народ мій, мою батьківщину,  
Щоб не впав я в зневірі й журбі,  
Щоби мужньо боровсь до загину (7).

Приземлено-гнітюче тло («нерадісні дні листопада»; арештантське «шатро»), до якого пробирається муза, не боячись («ні дроту, ні стежі») аж ніяк не притлумлює романтичних поривань героя, які живляться споминами («як гуляв я на сивім коні У розбурхану ніч горобину») і вірою в себе й свою справу.

До книги увійшло понад сімдесят поезій, і багатьом із них притаманні такі ж оптимістичні настрої. Вольові нотки, ідеї мужності й незламності звучать уже в назвах творів — «Не ридай», «Ти твердо стій», «Іди вперед», «Не журися», — у яких А. Ворушила-Легіт закликає до активної життєвої позиції, до подолання сумнівів і вагань, до несхитності в настійному прагненні до волі. Ці вірші пройняті бадьорими гаслами: «Ти твердо стій — не плач і не проси!», «Своє чоло угору піднеси!», «Не гни колін ніколи перед катом», «Свої кайдани мужньо перерви», «До бою стань — сконай в борні солдатом!», «Іди вперед! — Надійся й без надії!», «Гернистий шлях до здійснення мети — Іди по ній із гордістю у серці!» Для таких поезій характерний культ дії, героїчного чину та самопожертви. Це ніби данина шани співцям Празької школи — Олегові Ольжичу, Олені Телізі, Іванові Ірлявському, Юрієві Липі, — які не розривали слово й справу, пішли на смерть в ім'я високої ідеї. У вірші «Безсоння» Андрій Легіт проголошує:

Не оратори — мій ідеал,  
Їх у нас розвелося доволі,  
А стрілець, що вмира за загал  
На засіянім трупами полі (34).

Відтак, у цілій низці творів збірки звеличуються відважні люди, чії думки, почуття, вчинки близькі авторові. Самопосягання борців за свободу оспівується ним у вірші, адресованому захисникам Срібної Землі («Героям Закарпаття»). Поет підкреслює неабиякий резонанс появи в цьому регіоні (а це, нагадаємо, географічний центр Європи) незалежної держави зі своїм президентом Августиним Волошиним:

України нам воля з Карпатських вершин,  
Наче зірка провідна сіяла (15).

Хоча патріоти й утратили здобуті позиції в кривавій боротьбі з мадярськими фашистами, та «не загинула слава крилата», вона надихає на подвиг співвітчизників з інших куточків рідного краю.

Героїчні традиції закарпатців продовжують у 40-х рр. підпільники-оунівці, вояки УПА та УНА («На вершині», «Пригадалася знову вона», «У Карпатах», «Сопілка гуцула», «Смерть друга»). Автор змальовує і загал патріотів, і окремі безстрашні постаті. Це хлопці-орли, що прагнуть «часи воскресити Максима», і їхня посестра по боротьбі — «кучерява, струнка, чорнобрива, Молода-молода, як весна, Мов дитина мала, соромлива», що прибула зі степових країв, щоб з автоматом у руках відстоювати честь нації («Пригадалася знову вона»), це й хоробра «одна синьоока», що на тлі гомінкого лісу «бойовий заладує кріс» («Сопілка гуцула»), і нестримна УПА, котра «у похід виступає на звіра» й приймає благословення-усмішку самого сонця («На вершині»). Вірш альпійської тематики «Смерть друга» має цілком конкретного адресата. Як сказано в присвяті, це побратим Андрія Легота по УНА, полеглий під австрійським містом Грацом вояк М. В. Останнє прохання, з яким звертається герой твору до свого приятеля за мить до смерті, було таким: «Помстися за мене, за любий мій край, За рідну мою Батьківщину» (17).

У баладі «У Карпатах» звеличується подвиг дівчини-патріотки «у сірій похідній шинелі Ї військовим кашкеті з тризубом», яка до кінця виконує свій обов'язок. На мальовничому тлі рідного краю простими, стриманими мазками виписує поет її постать:

Дрімала Карпатська вершина,  
Шуміла зелена ялиця,  
На варті стояла дівчина,

Висока, струнка, білолиця... (22).

Героїня поринає в задуму, але не забуває про небезпеку, що чатує на побратимів-повстанців, котрі сплять по наметах після важкого й довгого переходу («боліли в них руки і ноги», «вони повернулись уранці, Пройшовши далеку дорогу», «у сні їм цвіла батьківщина, Всміхалися батько та мати»). Як тільки вартова спостерегла ворожих солдатів, вона — «як завжди, спокійна і сміла» — відкриває по них вогонь зі свого скоростріла, приймаючи удар на себе й попереджаючи своїх про напад:

Хоч ворог ніс втрати великі,  
На неї посипались стріли.  
І скоро вже постаті дикі  
Навколо скали засірили.

Ще встигла вхопити гранату

І кинути в лави ворожі,

Й упала від кулі солдата.

Сказавши востаннє: «О Боже!» (23).

Мужній учинок дівчини позбавив напасників можливості захопити повстанський табір зенацька, запалив серця вояків нестримною жагою до борні з ворогом. Услід за сотником хлопці-відчайдухи кидаються в атаку й перемагають («Хоч битва кипіла кривава, Та жоден не знав із них ляку», «Безстрашно ішли на багнети, За волю не страшно вмирати»). Автор захоплюється героїчною вдачею сміливців-повстанців, підкреслює їх нерозривний зв'язок зі своїм народом. Романтичного патосу, більш емоційного сприйняття відображуваного Андрій Легіт досягає завдяки використанню прийому обрамлення й наданню сюжетові твору гостроти й динамізму.

Героїчна тема тісно переплітається в збірці з наскрізним мотивом України, її визволення як від гітлерівського, так і від большевицького ярма. Письменник переконує свого читача: «Ми розтрошим усі диктатури Й Україну підіймем з багна» («Ну і що ж...»); «Є єдиною ціллю для нас — Україну збудить ураганам» («Заокеанським братам»). Водночас він не приховує свого безмежного смутку від вимушеного відчуження, тривалої розлуки з рідним краєм («Бажання», «Ліки», «Журавлі»). Усім серцем лине поет на батьківщину, живе надією хоч на мить повернутись туди, куди шлях йому був заказаний. Щемливий біль пронизує ліричні рядки співця: «А думки над морями, над горами На Вкраїну летять дорогу» («Йду в простори...»); «Я на схід свій спрямовую зір — Україну побачити хочу» («На вершині»); «Нехай у серці Україна вирина!» («Невже весь вік?...»); «Юнацька душа На Вкраїну полинути хоче» («Ой піду я...»); «В серці гарячим розмаєм Україна, як мрія, цвіте» («Вже давно відгули урагани...»).

У вірші «Prisoner» («Бранець») передаються почуття й переживання полоненого, що працює на чужому полі, далеко від своєї вітчизни, де його вважають загиблим:

Там десь на любій Україні

Гадають рідні, що я вмер,

А я тиняюсь на чужині,

Сіяю латкою на спині... (92).

Тавро ув'язненого щоденно нагадує героєві про його третьосортність у цьому байдужому суспільстві, до якого потрапив за примхою долі. Але й додому дороги нема, там не забариться розправа («в Москві чекісти озвірілі Готують пастку»). Арештант усе ж не втрачає духу, сили волі. Така скрута й безвихідь пробуджують у ньому мужність і нескореність: «В душі думки лелію смілі, Нічого вже на світі білім Мені до страчення нема» (92).

Журливі настрої, викликані поневіряннями по чужих шляхах, відлунюють у віршах «Надія на Бога», «Розмова з читачем», «Летять літа», «Хоч на серці у мене полинь...», «Наливайте міцного вина» та ін. Болючими акордами озивається відчуття неможливості побувати «під гарячим та рідним зенітом На святій українській землі» («Я сумую...»), безмежної самотності («один я — один») і неприкаяности «без родини, без хати, без долі» («Тільки в спогадах...»). Особливо глибоко страждання скитальця, відірваного від батьківщини, передані в поезії з промовистою назвою «Я втратив все»:

Гаряче серце кров'ю обкипіло

У хворих грудях бідного збігця.

Моя душа — холодна і розбита,

Немов струна перервана, дрижить,

О, скільки горя нею пережито!

О, скільки мук ще треба пережить! (52).

Але потрясіння й внутрішні муки героя тільки загартовують його вдачу («Я втратив все і смерті не боюся, Вона для мене й трохи не страшна»). В ув'язненні постають постаті найрідніших людей, яким «не можна й слова написати», бо своїм листуванням син накликає біду на батьків, стане мимовільним призвідцем їх заслання на Соловки.

Мотив «малої вітчизни», ностальгії щемливо звучить у віршах «Татові», «Де село родиме...», «Прощання», «Зима», «Сон» («Дрібними сльозами вмивалися зорі...») та ін. Життя спрямовує на героя цілу зливу питань, які нерідко звучать риторично: «Чи ще простеляться у рідний край дороги Колись мені?», «Невже весь вік

без роду і без плоду Життя топить?», «Чи ще судилося край рідного городу Гніздечко звить?» («Невже весь вік?..»); «Чому сьогодні я не дома, Де рідний край і мій народ?», «Чому жене жорстока доля Мене по світу з краю в край?» («Чому?»). Образ «малої батьківщини» тісно пов'язується в поезіях збірки з образом матері-України, сином якої щомиті відчуває себе автор. Численні патріотичні вірші звучать як ліричні освідчення в любові до своєї землі та її святинь.

Твір «Батьківщина», витриманий у ритмічному полі популярної советської пісні «Широка страна моя родная», підкреслює, що для співця вітчизною є українські етнічні терени «від Сяну до Кубані, Від Карпат аж до Кавказьких гір». Це багатюща й щедра земля, що тече «молоком і медом», а відтак її гаразди здавна приваблюють ненажерливих загарбників («за це ішли бої гримучі», «не раз палала ти в огні»):

Батьківщино ти моя безкрая, —

Степ безмежний, небо голубе.

Я такого серця ще не знаю,

Щоб любить не вміло ще тебе.

Чорне море і Дніпро широкий,

Луг зелений, гори і ліси,

Не одно у світі задре око

До такої Божої краси (9).

Поетові боляче констатувати факти новітніх спустошень у краї пращурів («могили та хрести», «кров, руїни, виє дикий звір»). Але він сповнений гордості за земляків-подвижників, вірить у відродження Української Держави. Інакше й бути не може на благословенній і багатостраждальній землі, де споконвіку «блакить на сонці розцвіта» і «золоті хвилюються жита», увібравши в себе духовну велич і життєздатність численних поколінь українців і перелившись у барви їх національних прапорів. Народ-хлібороб, народ-миролюбець у разі потреби стає воїновником проти «диких орд»:

...В борні за волю в лави грізно

Станем ми, як кам'яна стіна,

І воскреснеш ти, моя вітчизно,

Вільна, непоборна, чарівна! (10).

Подібний патос характерний і для вірша-послання «Україні», що є розгорнутим і містким риторичним звертанням, насиченим анафоричними конструкціями. Це пристрасне поривання змученого ностальгією серця до рідного ґрунту, до того середовища, у якому формувалась особистість письменника. Це відозва, що звучить заклинанням. Це палке бажання хоч на якусь миттєвість вичарувати з сірих чужинецьких буднів зримий образ батьківщини:

Рідне слово і рідні пісні,

Рідна мова і рідна державо,

Україно, явися ві сні,

Україно, явися в уяві!

Хочу чути я клекіт Дніпра,

Хочу бачити поле безкрає,

Де синіє Чернеча гора,

Де в могилі кобзар спочиває (11).

Звернення сина-вигнанця перейняте ніжністю й щирим співчуттям («знаю, ненько, що груди твої Вкрили рани, глибокі, криваві»). Він пишається своїм краєм-борцем, що плекає нові покоління героїв-звитязців. Доки рідною землею «ходять праведних месників тіні, Щоб в огні окупант попелів», доти не згасне вояцький дух у народі, не змовкне на вустах незламне Франкове «Не пора!»

Героїко-патріотична домінанта визначає ідейну спрямованість розлогого віршованого нариса «Київ», що є поглядом на прадавню українську столицю в історичній перспективі — від легендарних часів Кия до хрещення Руси князем Володимиром, від Батієвої навали до козацької доби, від державницького злету УНР до московсько-большевицького поневолення та німецько-фашистської окупації. Це місто — «мого народу символ волі й слави», свідок величних подій і подвижництва. Патетика у вірші поєднується із задушевністю вислову, публіцистика — з ліричними вкрапленнями:

Люблю тебе я, Кия сивий град,

Де дух століть із сірих мурів віє,

У мирній праці й реві канонад,

В гудінні дзвонів Лаври і Софії (13).

Андрій Легіт вірить у піднесення з руїн рідної столиці, що в усі часи відігравала велику роль «в борні за наше бути чи не бути». Він переконаний у її безсмерті, як і в невмирущості Української Нації.

Антилюдяні, ворожі рідному краєві сили автор показує у творах збірки «За дротами» у викривальному пляні, послуговуючись прийомами сатири. У вірші «Серп і молот» поет виносить присуд сталінському режимові, заснованому на терорі й залякуванні, на сіянні розбрату, підозр, культивуванні провокацій і доносів. Слова, що символізують зовнішню сторону буття советського суспільства як буцімто наймиролюбнішого й найсправедливішого на планеті, не випадково римуються у творі з лексемами на



позначення реального становища в ССРСР. А відтак, по вертикалі в рядках першої строфи прочитується прислів'я «Серп і молот — смерть і голод». Андрій Легіт наголошує на диявольському характері діяльності вождя й батька народів, наділяє його звирячими рисами:

Трима на овиді кривавий серп і молот  
У хижих пазурях новітній сатана.

Де тінню ляже він, шаліє смерть і голод,  
Там брат ріднесенького брата розпина (27).

Маніякальну мрію «червоним полум'ям весь глобус запалить» жорстокий і бездушний «тиран-азіят» прагне втілити в життя руками численних виконавців його волі. Та поет вірить: іще не пізно зупинити людиноненависницьку «забавку сатани», що набуває планетарних масштабів. Не пізно повернутись обличчям до «сонця-батенька» як життєтворця.

Запорукою перемоги над пекельними силами є безмірне почуття любови — до людини, до рідної землі, до всієї планети. Почуття патріотизму нікому не знищити, його «не здолає в'язниць темних жах». У вірші «Свята любов» автор підтверджує свої гуманістичні позиції, проголошує вірність високим ідеалам. Чуття, що поєднує людину з батьківщиною, із спорідненими душами, порівнюється ним із дарунком титана-подвижника:

Закували ж колись Прометей,  
Та огонь ще горить — не погас!

Так безсмертна любови ідея  
Смолоскипом сіяє для нас (28).

У цілій низці творів збірки зустрічаємо ліричні сентенції, поетичні гасла великих українців — Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, що були для Андрія Легота високими зразками служіння батьківщині й усьому людству. Особливо ж це стосується постаті Кобзаря та його духовних заповітів («Тарасова пісня», «Свята любов», «Де село родиме», «Prisoner», «Замість епілога»). Шевченкове слово кличе «до сонця, до слави, до волі», наснажуючи співвітчизників вірою і незламністю 24\* (24. Детальніше про це див.: Немченко І. Шевченківські мотиви у творчості Андрія Легота // Визвольний Шлях. — 2001. — Кн. 3. — С. 89-96).

Патріотичний струмінь відчутний і в поезіях інонаціональної тематики. Вірш «У ріднім краю в праці і змаганні...» репрезентує героя-вигнанця, що в'яне, «як збитий градом цвіт», і якому став «чорним білий світ». Але цей страдник-українець несподівано знаходить духовну підтримку в позиції приреченої на смерть людини іншої нації — єврея. Він збагнув, «чому семіт, Який зірвався з нациста гільйотини, Свій погляд звів у напрям Палестини» (35).

Серед поезій інонаціонального характеру в збірці «За дротами» домінують твори італійської тематики («Біля моря», «Могила», «Італійська весна», «Другові»). Перший з названих віршів будується на контрасті. Полоненому героєві, що відпущений з табору на деякий час до міста, до моря, цей вільний, прекрасний світ («південне небо, сонце золоте», «колише вітер срібні хвилі моря», «ген-ген синіють гори Сан-Маріна», «серце радістю цвіте, Що в краю цім немає злиднів й горя») видається щасливим, життя — цілком безтурботним і безпроблемним, сповненим гармонії, вражає своєю величчю екзотична чужинецька природа. Як частинка цього чудового околу перед очима бранця-українця з'являється юна дівчина — «небачена краса», «античний стан, розплетена коса», «в очах відбивсь блакитний колір неба». Та виявляється, що вона така ж нужденна страдниця, як і наш герой. Несчасна красуня просить у нього — безпритульного й самотнього в цьому далекому від батьківщини місті — хоча б шматочок хліба...

Поряд з віршами громадянського звучання автор подав у книзі й чимало інтимних поезій: «Ой піду я...», «Спогад», «О, як хотілося б...», «Вересень іде», «Пам'ятаю», «Пісня», «Сон» («Як казка, як мрія, як Фея...»), «Листопад», «Десь у ріднім селі...», «Тебе нема», «Дівчині», «Хотів би я знати». В них часто відлунюють настрої смутку, ностальгії. У вірші «Листопад» відтворюються почуття закоханого юнака, що лине серцем і думками в Україну, до своєї милої, хоча знає, що їм не доведеться зустрітись і бути щасливими:

У країні моїй листопад  
Над ланами лютує вітрами.  
Чи і нині виходиш у сад  
Ти чекати мене вечорами?

Не лунає там спів солов'я,  
Як тоді золотою весною,  
Чи і нині, голубко моя,  
Ти вдаєшся у тугу за мною? (62).

Поезія пересипана гнітючими мікрообразами на позначення суму та розпачу («в печалі й журбі Гей, голосять сумні верболози», «втираєш собі Ти хустиною білою сльози»), палкими зверненнями героя до любові з проханням забути про нього й заспокоїти своє зболіле серце («не ридай, бо зів'яне краса», «не журися, дівчино, — не треба», «не ридай, не журися, не жди»). Зі слізьми розлуки, відчуттям назавжди минулого щастя асоціюються й природні явища, що гармоніюють зі станом героїв («холодна роса», «оголились діброви й сади, Не красить їх вже листя зелене»). Контрастні образи осені (листопаду) й весни загострюють і поглиблюють настрої рокованости, незворотности лихої долі, що переслідує молоду пару й унеможлиблює єднання двох люблячих сердець.

Вірші-пейзажі в книзі традиційно або мають характер ідилії (замальовки рідного краю «Ранок у лузі», «Травень у полі»), або ж сповнені похмурих, гнітючих тонів — коли передають оточення на чужині («І в природі туман...», «Осінь»).

Підсумовуючи збірку «За дротами» поезією «Замість епілога», Андрій Легіт наголошує, що «писав, як умів», що «ще лиш скромний чуття мого вияв» (93). Перша книга мистця засвідчила його щире прагнення не тільки виступити в ролі «задротянського» літописця, а й зайняти своє місце в українській діаспорній літературі — належну йому «нішу» самобутнього художника слова. І справді, читачі змогли віднайти в збірці справжні перлини, які проте сусідили з речами, писаними похапцем і позначеними пересічністю. Давалася взнаки ще й помітна залежність від поетичних авторитетів, яких Андрій Легіт мимоволі наслідував. Ідеться, зокрема, про геніального творця «Сонячних клярнетів». З Павлом Тичиною поет познайомився ще за свого чителювання на Миронівщині під час виборчої кампанії 1938 року. На замовлення редакції місцевої райгазети Андрій Легіт написав вірш про визначного співця, що саме балотувався в депутати до Верховної Ради УРСР від Канівської округи. Цю поезію було прочитано на виборчому вічі в присутності П. Тичини, що стало приводом до знайомства з ним, а надалі й до листування. Захоплення «Сонячними клярнетами» та їх автором озвалося в майже буквальных запозиченнях на кшталт: «Йду в простори я чулий, схвильований, І закоханий в квіти, пісні...» (76). Порівняймо з тичининським «Йду в простори я, чулий, тривожний...» 25\* (25. Тичина П. Зібрання творів: У 12 томах. — К.: «Наукова думка», 1983. — Т. 1. — С. 48) з твору «Там тополі у полі...». Навряд чи могли зацікавити читачів і такі леготівські «знахідки», як: «І в природі туман, і на серці туман, І в природі корчі, і на серці корчі...» (74) та ін.

У наступних збірках поета здебільшого варіюються мотиви, означені в першій книзі. В них оголюється зболена душа мистця-емігранта, котрий за довгі роки й десятиліття розлуки з Україною, коханим Надроссям так і не зріднився з зарубіжжям.

У збірці «Чим серце билось» (Лондон, 1974), що увібрала вірші 1948-1953 рр. і майже повністю (за винятком кількох творів) була перевидана в книзі «Вибрані поезії» (Лондон, 1990), Андрій Легіт продовжує розробляти мотив незламності співця й вагомості письменникового слова («Нехай реве, хай не вгаває хуга», «Ні, не замовкнути!», «Уперед», «Хотів би я», «До розуму», «В епоху воєн», «Хвильовий», «Я за молодість Богові дякую», «В час скитань», «Я п'ю надхнення»), тему визвольної боротьби співвітчизників («Пісня про незнамого воюка», «З тернів чужини», «Місяць над Україною») і патріотичні мотиви («О як тебе, мій краю, не любити!..»), «Сон», «Дві мети», «До України», «Надросся»), антивоєнну тему («Гнівна земля», «Хустина», «Димом дихала осінь», «Евакуація», «Відгримів вогняний буревій») і мотив пам'яті («Г. К.», «О. М.», «Чужиною»), сатиричну тему («Деспотії», «Я знаю тиранію», «Атом», «Усім москалям-неділимцям та їх приховсям — малоросам-квіслінгам моє «дружественное» посланіє», «Панночка») і традиційні інтимні («Я так чекав», «Де ти, Галю?», «Я знаю», «Я ходитиму босий по стернях», «А як стрінемося знову», «На узліссі», «У бору») та пейзажні мотиви («Під шатами тихого парку», «Осінь», «Гасне сонця розпечений диск», «Жовтень», «Пейзаж»). Але найчастіше звучать ностальгійні, журливі нотки, що пронизують десятки віршів («Я щось втратив», «І знову січень», «Самота, чужина», «Як тяжко жити», «До лопати», «Розпач», «Де ж та радість?», «Туга», «Одгриміло й нема», «Бува удавом здавить серце туга»). Хоча й у цій книзі поет визнає — «чомусь мій спів здружився із селом», але в його художній світі все владніше вриваються урбаністичні мотиви («Передмістя», «Над містом червоні хмари»).

У вірші з характерною констатацією вже в самій назві — «Як тяжко жити» — Андрій Легіт відтворює емігрантські будні. Вони сповнені сірістю й одноманітністю, важкою працею й самотністю («лиш тільки знай — прокинься, їж, роби Без світлих днів, без страсних тижнів жодних», «тяжко жити замкненим в собі Серед сердець чужих, черствих, холодних»). Герой живе «волом серед волів», і його душа протестує проти такого знеособлення. Гірко вигнанцеві «грати ролю гвинтика машини» в байдужому світі чужини, але іншого виходу немає. Така вже лиха доля скитальника-ізгоя:

Як тяжко жити на смітниках чужих

І не втрачати гідності людини! 26\* (26. Легіт А. Вибрані поезії. — Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1990. — С. 40. Далі посилання на це видання в тексті.)

Безпорадність, приреченість, невлаштованість постійно переслідують емігранта. Здається, що ніколи йому по-справжньому не адаптуватись до чужинецького побуту, не зріднитися з цією землею, що так відрізняється від залишеної батьківщини («Я щось втратив»). За кордоном герой-скиталець, «мов лін без води», позбавлений свого природного середовища («І щоб тисячу років в вигнанні ще жив, Почувався б, як в джунглях якут»). Йому хочеться вирватись із зачарованого кола протиріч («Я п'ю надхнення», «Контрасти»). Нелегке життя навчає героя «цінити щастя по нещасті, Усмішку — по журбі», «волю по неволі, Вітчизну — в чужині». І він намагається будь-що не піддатися зневірі, не втратити духовної сили. Жевріє надія, що після лихої зими колись-таки «весна квітками вклониться мені».

У вірші «І знову січень» Андрій Легіт послуговується промовистою поетичною формулою, яка визначає буття людини, що її позбавлено батьківщини: «Живу минулим і майбутнім, Життя сучасного нема» (45). Усе частіше нещасний герой апелює до Бога, просячи моральної підтримки, співчуття щодо його страждань. Образ Ісуса Христа як подвижника й людинолюбця пробуджує в його душі найблагородніші устремління, переконує у власній вагомості («Я за молодість Богові дякую», «Світ омолодіє»). У вірші «До розуму» репрезентовано героя, що «битий киями доктрини І поєний їддю отрути». Він над усе прагне зберегти в собі духовний стрижень, чисте сумління, не закуте «у схему». Не боїться критично поглянути на себе,

дошукуючись правди й граничної відвертості, чи не схибив у чому, чи не схилився до забуття високих ідеалів, чи не відрікся від колишніх святинь:

Чи юности райдужні мрії  
Літа не покрили іржею?  
Чи мужність ще серце зогріє  
На хресних шляхах за ідею (25).

Поетичне звернення «До розуму» перейняте палким бажанням плекати у своїй душі тільки зерна від Бога та від свого козацького роду, аби не зійти на манівці, не зрадити самого себе й землю батьків: «Щоб сонце надії не гасло Мені у нерідній країні, Щоб вік свій прожив я під гаслом — Христос і Україна» (25).

У цьому пляні показовий вірш «Про смуток більш ні слова», що є своєрідною ліричною візиткою книги «Чим серце билось». Поезія напоєна оптимізмом, жагою діяльності. Кожна строфа випромінює радісне світосприйняття героя, упевненість у собі й своїх однодумцях, у звитяжності спільної справи. Твір пересипаний красномовними закличками: «Доволі нидіть світом, Іти в рядах позаду», «За нами правда, брате, За нами Україна!», «Забудь душевні болі», «Ставай в передні лави», «Торуймо шлях до волі, Торуймо шлях до слави!» Контрастні образи (зима — літо, смуток — радість) додають віршеві різкого вольового звучання. Особливої патетики автор досягає у творі завдяки обрамляючій строфі. Беручи поезію в кільце, вона утверджує життєлюбство й одержимість борців за волю України:

Про смуток більш ні слова,  
Надія хай не гасне...  
— Життя таке чудове,  
Життя таке прекрасне! (21).

Твори збірки відзначаються яскраво вираженими автобіографічними рисами. У поезії «З тернів чужини» постає ліричний герой, що проходить, як і сам письменник, жорстоке горнило воєнних буднів, а потім опиняється у вигнанні («в реві танків, розривах гранат, В яснім сяєві й згарищах хат, Я країну свою загубив, Вічну рану на серці зробив»). Перед ним стелиться непривітний «Мазурщини шлях», де зустрічає «глумом і кулями лях». Совети, наздогнавши втікача на словацькій землі, наказали «за народів атца воєвать, Кров'ю грязніе пятна смивать». Але й від них бідака звільняється при нагоді, доки «дихав хмелем червоний барліг». Та назустріч уже поспішає інша напасть:

Міряв межі голодний, як пес,  
Поки клятий зустрінув есес  
І повів «спочивать» до тюрми —  
Терти нари сухими грудьми.  
Вісім тижнів сидів взаперті,  
Ледве чудом лишивсь при житті 27\* (27. Легіт А. Чим серце билось. — Лондон, 1974. — С.

18.).

А затим — вербування до дивізії «Галичина», де його оточила «бита горем стрілецька сім'я», призначена бути «гарматним м'ясом» для гітлерівських забаганок («в шкіру німецьку уліз», «не емблема моєї землі — Знак чужий тяготів на чолі», «клята муштра, команда чужа В'їлись в серце, неначе іржа», «хрипіло бридке «ауфштейн!», «кляв і Гітлера, Дойчлянд і Рейн»). На героя чекають «стужа словацьких доріг» і австрійські таборів враження («попереду — у горах, ярах Сиві думи снував Остерайх»). Доля Леготового скитальця суголосна з численними поневір'ями багрянівських персонажів Максима Колота («Людина біжить над прірвою») та Антона Біди («Антон Біда — герой труда»).

Подумки герой збірки «Чим серце билось» знову й знову блукає стежками отчого краю, спогади про який додають життєздатності, проганяють розпач. Віршований нарис «Надросся» живописує поетову «малу батьківщину». Це найрідніші місця, де «священна земля, чарівний України куточок». Цей милий авторові світ представлений у творі в природничому й історичному, загальногромадському й особистісному ракурсах. З любов'ю мистець змальовує рідні серцю простори, «де між скелями Рось, бистроводна красуня співуча, Котить хвилі сріблесті в Славуту-Дніпро», «де Росава, де Потіч, де тихо тече Раствація», «де бажала душа цілувати весь світ і молиться Серед луків зелених, блакитних полів» (19). Тут кожна місцина зберігає пам'ять про Богдана Хмельницького та його безстрашних козаків-запорожців, про одержимість Максима Залізняка, що «ножа посвятивши на праведне діло, кров'ю Рось напоїв». Звідси полинули Україною й світом «слово Тараса, дзвінке, чарівне» та голос Івана Нечуя-Левицького, що «Надросся красу перелив у надхненні слова». Цей край прославився й за часів УНР та протистояння большевицькій навалі. Тож усе згадуються «Гютюнника рейди, Зимовий похід і бої, Чи як воля селян на осьмушках й обніжках вмирала, Рідну землю боронячи й стріхи свої» (20). Славний куточок ньєнки-України продовжує скіти «в московськїм ярмі, у руїнах», але ще жива надія на краще майбутнє («Вірю — скинеш вороже ярмо й зацвієш!»).

Із думкою про своїх земляків, що лишилися у большевицькому «едемі», Андрій Легіт вдається до гостропубліцистичних виступів проти СРСР як імперії зла. У вірші «Я знаю тиранів» він зауважує на фатальності розриву між тим образом ледве не ідеального суспільства, витворюваним комуністами для своєї держави на світовому рівні, і страшною реальністю («я в пеклі родився і ріс, Де тягнуть за ґрати, а мушиш казати, Що вождь нам свободу приніс»; «на кожному кроці чатують сексоти, Людина людині є звір»; «вимерлі села, Сльозами чорнозем просяк, Лиш доля дороги багатствами стеле Для ката й його посіпак»).

Поєднуючи в нерозривний ланцюжок антитези, поет виносить присуд облудним твердженням про турботливість партії та уряду, про їх бажання бачити советський люд радісним («неорані ниви, обшарпані хати, І з голоду пухне дитя, І батько, і мати, а мусиш казати: «Щасливе, заможне життя»; «там юність тремтить обезкриленим птахом, В підпіллі до Бога любов, Там мозок покірність диктує під страхом, А серце зове: «Кров за кров»). Моторошні картини советського пекла, заснованого на сваволі, терорі, ворожнечі, неспівставлювані з жодними найстрашнішими явищами, відомими людству («сам Данте не зміг би той жах описати»).

Проголошуючи на всю планету свою миролюбність, СССР послідовно мілітаризується й постійно загрожує вторгненням як близьким сусідам, так і віддаленим народам («гартують багнети, лаштують гармати»), «річно мільйони кумир Жене у солдати, а учить кричати, Що партія й уряд за мир», «там муштра нестерпна, штрафні батальйони, Що місто — новий арсенал»). Антилюдяна сутність советського устрою та большевицької політики підкреслюється автором шляхом добору лексики на позначення тваринного світу («звір», «ненажера-шакал»). Поет показує СССР як «антихриста царство на сході — Колиску свавілля й незгод», де немає рівності й справедливості, де «стогнуть десятки народів на споді, А зверху й володар-народ». Полемізуючи з вождем, який проголошував, що советським людям стало жити веселіше, Андрій Легіт зазначає: «Там радість не прийде і в сні, Ні в будні, ні в свята» (22). А відтак страждальцями плекається надія, що «світом бурун сколихне». Вірш сприймається як свідчення героя-очевидця на вселюдському суді над комуністичним деспотизмом. Слова «Я знаю тиранію» винесені як у заголовок твору, так і в обрамляючі строфи. При чому в першій з них це твердження подається по горизонталі, а в останній — по вертикалі:

Я знаю частину землі одну шосту —  
Тиранію, пекло земне (23).

Таким чином, автор ніби озирає большевицьку імперію й уздовж (із заходу на схід), і впоперек (із півночі на південь) і переконується, що скрізь, як за часів царського самодержавства, таврованого Шевченком, на тих же просторах усе «благоденствує». У рядках «там тюрем без ліку, там рабська робота, Там Вінниця, Катинь, Сибір» мимоволі вловлюється Кобзареве: «Одна Сибір неісходима, А тюрем! а люду!.. Що й лічить!» 28\* (28. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 томах. — К.: «Наукова думка», 1989. — Т. I. — С. 247.). Тим самим простежується не тільки генетичний зв'язок між двома імперіями — царсько-російською державою та московсько-большевицьким СССР, — а й духовна спадкоємність їхніх викривачів.

Як поетичний вирок комуністичному режимові звучить і вірш-портрет «Хвильовий», написаний Андрієм Леготом до 20-річчя від часу самогубства славного лідера українського розстріляного Відродження (пізніше цей твір подавався й у наступних збірках письменника). Постає автора репресованих «Вальдшнепів» вимальовується в романтично-піднесеному пляні:

Його дерзання — моря гори-хвилі,  
А кожне слово — вихору порив.  
Його збагнути тільки той у силі,  
Хто сам горінням в вітрі днів тих жив 29\* (29. Легіт А. Чим серце билось. — Лондон, 1974.

— С. 84.).

Поет підкреслює оманливість і нездійсненність надій М. Хвильового на реалізацію в СССР високих ідеалів і благородних цілей. виявилась фікцією сподіванка на те, що «зоря кривава Засяє щастям людям з-за гори». Тож цілком закономірною стала поява в доробку М. Хвильового різких критичних ноток, викривального патосу, прагнення бичувати все те потворне, що мало місце в советському побуті. Андрій Легіт відзначає широкий резонанс ідей визначного культурного й громадського діяча, життєвість створених ним героїв:

Хай кров народну точать хижі зграї,  
Тиран не вічний, вічний лиш народ,  
Ще скажуть слово месниці Аглаї,  
Доби-вовчиці грізний антипод.

Вони ростуть на полі, при верстатах,  
У клюбах, інститутах, як гриби,  
Як леопарди сміливі й завзяті,  
Й здобудуть волю вольну в боротьбі 30\* (30. Там само. — С. 85.).

Той гучний виклик «деспоту й холопам», що прозвучав з вуст М. Хвильового, його полум'яні гасла («Геть від Москви!», «Обличчям до Європи — Європи Гете, Дарвіна, Гюго!»), спричинюють виступ проти мистця темних і злісних сил суспільства. Співець-громадянин гине, та своїм самогубством він «в криваві зорі віру розстріляв», а тому й нині «живе у пісні, у новелі, В серцях, як днів незбагнена тих суть». Це символ творчого неспокою й мистецької невіддільності обставинам і можновладцям:

Про нього міт вальдшнепи вогнепері  
У синім небі з краю в край несуть 31\* (31. Там само. — С. 86.).

Збіркою «Чим серце билось» Андрій Легіт, за словами Ольги Керзюк, «підсумовує прожиті буремні роки, несповнені надії, незагоєні рани» 32\* (32. Керзюк О. Поезія невтраченої людської гідності // Визвольний Шлях. — 1990. — Кн. 11. — С. 1388.). Але час продовжує свою невпинну ходу. Змінюється разом з ним і поет-емігрант. Його подальша еволюція простежується в рукописних збірках «У тумані чужім» (1954-1958),

«На крилах надії» (1958-1962), «Почуття» (1962-1964), «Мрії» (1964-1967), що фрагментарно ввійшли як розділи згаданої книги «Вибрані поезії». У заувагах «Від видавництва» та передмові Миколи Вірного «Оспівувач поривів молодих» автора було репрезентовано як «винятково загострено-скромну людину» й водночас наголошено: «Андрій Легіт — це чи не найчуттєвіший і найбільш безкомпромісовий воїн тієї жорстокої дійсності, в якій наш нескоримий народ зазнав чи не найбільшого лиха у своїй дотеперішній історії. А якщо це так, тоді ані одна стрічка з його поетичної творчості, ані одне слово, ані один віддих його наболілих долею і сповнених вірою грудей не можуть пройти мимо нашої, зглядно — читацької уваги» (5).

У книзі піднято чимало болючих проблем. Хоча один з рецензентів цього видання — Яр Славутич — і відзначає, що «діяпазон тематичного зацікавлення в автора Вибраних поезій не широкий: перш за все, якась дівчина, кохання, чужина, туга за рідним краєм... Зрідка появляються гумор і сатира — як на цілеспрямованих жінок, так і на продажних поетів, політиків, ренегатів» 33\* (33. Славутич Яр. Не приховуючи почувань // Твори: У 5 томах. — К.: «Дніпро»; Едмонтон: «Славута», 1998. — Т. 4. — С. 220.), проте не можна не помітити, наскільки врізноманітнюються ці характерні для Андрія Легота мотиви, набуваючи нових відтінків, інших ракурсів висвітлення. Так, тема співця та його призначення не вичерпується в спогадах про шаблі свого творчого зростання від витоків до зрілості («Народження пісні», «Буває загляну в архів», «Я казав — не покину пера») та констатаціях поневірянь мистця-емігранта («Безсилля музи», «І от зайшов — глуха дорога», «Старий поет»), у славнях на честь словесної зброї, що править за «сурму похідну», «сигнал у бою» («Слово-слово», «Буває образ, наче пісня вічна»), і в маніфестах («Люблю я землю, як і небо», «Бажання», «Поетові»), вона передбачає жвавий діалог автора з критиком і читачем («Хто сказав?», «Порада читача», «Критикові», «Порада й відповідь»), співставлення советського й західного мистецтва, визначення відмінностей уявлень про прекрасне в українців та інших народів («Задля чого, брати, живемо», «Краса»), апеляції до шістдесятників («Наймолодшим поетам поневоленої України», «Василь Симоненко», «Молодим українським підсоветським поетам»), розробку тематичних ліній-персоналій — шевченківської («Пісні кобзаря», «Вічність», «Гарас Шевченко», «Дума», «Читаючи «Кобзаря», «Мрійник»), тичининської («Поети», «Павлові Тичині», «За нагороди й гонорари», «Не раз прикований очима»), багрянівської («Ми є. Були і будем ми», «Дух І. П. Багряного. До першої річниці з дня смерти поета», «Зубожіння муз», «Після прочитання книги Івана Багряного «Маруся Богуславка») та ін. Значно розгалужуються й еміграційно-ностальгійні мотиви, включаючи й теми пам'яті («Немов тоді, вже відцвітають вишні», «Пригадалось», «Де ти, завітчана весно?...», «Колись я стрів у тиші луговій», «Вдалині від залізного гулу», «Вже двадцять літ не сяє зірка рання»), розлуки з «малою батьківщиною» («Біля Росі», «Богуслав», «Корсунь», «Крізь тумани»), тяжкої та невдячної праці на чужині («Роби!», «Відповідь на лист друга», «Часом чулий ідеш до роботи»), лондонських вражень («В час війни він на захід поїхав», «Лондон», «Розливи Темзи»), обов'язковості повернення в Україну («Я хочу», «Осінь», «Тришав над нами неба дах»), «Грають зорі симфонію ночі», «В мить повернення») та ін. Різними гранями представлені й теми вітчизни («Любов», «Ніч цвинтарна», «Встань», «Завжди: у сні, й наяву», «Україні», «Ти для мене», «Родина», «Думки», «Ще прийдуть сподівані ранки», «Земле рідна», «Волошки»), національно-визвольної боротьби («Месник», «Подоланка», «Інтер'ю дівчини з комісаром», «Карпати», «Його закутим привели до ями», «Пам'яті С. В. Петлюри», «Над могилою», «Знайте, садисти неситі», «Ударять громи»), суворих воєнних випробувань («Уже давно в димах несамовито», «Війна», «Пригадалось», «Відступ»), большевицьких репресій щодо українського та інших східно- та центральноевропейських народів («Волелюбна Мадярщина», «З Сибіру вернувся, її не застав», «Себе віддав святій меті в офіру»). Багатством відтінків позначена інтимна лірика («Найперше кохання», «Візія», «Кокетка», «Замирення», «Запав у серце», «Вона, як на картинці у журналі», «Матримоніальна стріча», «Прийди», «Коли повернешся? — Не знаю...», «Ти наче Єва у земнім раю», «У нашім лісі»), пейзажні замальовки («Через поле розлоге, осінь», «Тополі і хмаринки», «Провесна», «Доць», «Дух природи лови», «У пишнім затінку алей», «Скісне проміння заливало ріль», «Осінь у лузі», «Обідня година», «Осінь», «Погода і настрої»), серед яких виділяється мариністика («Ніч над морем», «Неба лице без маски», «Море», «На океані»). Хоча й несміливо та принагідно, звертається автор «Вибраних поезій» і до філософських мотивів («Чому сумний у тиші вечоровій», «Рवेशся у вічність — стривай», «Народжуються й умирають люди», «Не зазнавайсь на змученій землі», «Усе іде, усе мина»), до модної космічної теми («Коли тебе на місяць доля кине», «Астронавтові»). У книзі знайдемо численні історичні екскурси («Корсунське поле», «Січовик», «Корсунь», «Богун», «Мазепа», «Старий замок», «На виставці картин») і звернення до нагальної проблеми відвернення небезпеки атомної війни («Лети, моя думо», «Атомний вихор», «Чорні дні», «У царстві сатани»).

Тож зупинімося хоча б на деяких із названих творів. Виявом глибокої шани поета до свого краю та його героїчного минулого є вірш «Корсунське поле». Узявши за епіграф рядки з поезії Андрія Малишка («Ой, ти поле, Поле корсунське... Поле тихеє, широкее...»), автор вималює широку епічну картину, розгорнуту в просторі й часі («тут текли вже криваві річки», «ти було попелищем і голе», «над тобою гармати ревли», «гранати не раз тебе рили»). Адаже здавна ці місця були свідками смертельних сутичок українців з поневолювачами. Відтінку скорботи творові додають риторичні звертання («Ой, ти поле, ти корсунське поле!»), ліричні повтори («Де не глянеш, — рівнини, яри і могили, могили, могили»). Справді, скільки вояцьких трупів укривало цю землю з княжих і козацьких, коліївських та уенерівських часів аж до антибольшевицьких та антигітлерівських змагань. І скільки народних легенд і переказів, дум і пісень славило подвиги патріотів... Але «не співа на могилі кобзар Про Богдана козацькою думо, Лиш затінений

Різаний яр Про минуле нагадує шумом» (65), бо в советську епоху історична правда приховувалась, український героїчний епос потрапив у зону жорсткого цензурного відбору або й замовчування, а носії слави віків — народні співці — були репресовані й фізично понижені. Читаючи поезію, відчуваємо гордість Андрія Легота за його «малу батьківщину», а також невтихаючий біль мистця, викликаний насильницьким забуттям героїчних традицій давнини.

Віршем «Січовик» поет продовжує традиції Йозефа Крістіана фон Цедліца («Нічний огляд», «Повітряний корабель»), Тараса Шевченка («За байраком байрак»), Амвросія Метлинського («Гетьман»), Михайла Старицького («Хрещенська ніч») та інших авторів у пляні використання прийому «оживлення» мертвого героя. Але якщо в попередників, як правило, домінує гнітюче тло, розчарований покійник із сумом повертається до могили, то в Андрія Легота акценти зміщуються й твір завершується оптимістично:

В ту мить над полем пісня залунала  
Про козаченька, шаблю й чорний шлик...  
Деся гучно гримнув постріл з самопала...  
І радісно всміхнувся січовик,  
Додавши: «Ні, ще не усе пропало!» (62).

У поезії «Мазепа» відображено драматичний момент у долі великого гетьмана-патріота. Після гіркої поразки під Полтавою він разом з однодумцями-українцями та шведськими спільниками втікає на підтурецькі землі, у Бендери. Роздуми І. Мазепи («Коню, тримаймося шведів, Ззаду погоня, розгром»; «Що нас чека попереду За повноводним Дністром?») подаються на похмурому тлі, сповненому трагічної символіки:

Дим над неораним степом,  
Обрій з розп'ятим Христом,  
Кінь зупинився Мазепи,  
Землю гребе копитом (98).

Атмосфера руйнації й запустіння в державі, викликана кровопролитною війною, втрата шансу здобути для України незалежність змушують старого гетьмана тяжко страждати. Згадка про розп'яття Ісуса Христа зовсім не випадкова в цьому контексті. З муками Сина Божого асоціюються й болі та страждання сина української землі, що офірував свій досвід, здібності, багатство та й саме життя на вівтар матері-вітчизни. Йому ж судилися «скорбний вигнання пеан», смерть на чужині, а в підросійській Україні — офіційне прокляття. Та не народ тримав злість на гетьмана, а московський самодержець зі своїми прихильниками. Тож і донині в Україні збереглося священне й шанобливе ставлення до подвижника Мазепи, незважаючи на заборони та утиски. Голос гетьмана-волелюбця озивається у свідомості багатьох поколінь:

«Чуєм», — озвався над степом  
Голос мільйонів людей, —  
Вже двісті літ дух Мазепи  
Нам рідним вітром гуде (98).

З любов'ю та незмірним пієтетом виписуючи постать славетного діяча, Андрій Легіт акцентує увагу на спадкоємності його ідей, незнищенності його сліду й імення, що стало символом української жаги до незалежності.

Антиподами таких величних героїв у книзі «Вибраних поезій» є всілякі перекинчики й нікчеми, перевертні й пристосованці. Один із них «на земляків всіх споглядає скося, Наклепи пише злісні і доноси, Клене борців за край наш імена», орієнтуючись на московську забаганку («Яничар-малорос»), інший — «був Коваленко, а тепер є Сміт», преспокійно британізувався, забувши свою українську сутність, — «раніше чтокав, спікає тепер», готовий підлаштуватись до будь-яких обставин («Хамелеон»). Що ж до ліричного героя, котрий відтілює думки й почуття самого Андрія Легота, то й десятки років, проведених у чужинецькій столиці, не зможуть його переінакшити, знищити в ньому дух українськості. Показовий у цьому пляні вірш «Лондон». Центр британського світу за стільки років проживання в ньому нітрохи не ріднішає («змарнував тут багато вже літ»). Це чуже місто, як чужі й «закована Темза в бетон», і знаменитий Біг Бен, що ніколи «не озветься, як Лаврії дзвін». Але автор віддає належне Лондону за наданий притулок, не хоче залишитись невдячним:

Древнє місто, спасибі тобі  
За роботу на хліб і постій,  
Хоч один у мільйонній юрбі  
Часто чуюсь душею не свій (84).

Прикмети Англії та України постають у контрастному зображенні («ні полів, ні пташиних пісень, Лиш тумани й насуplenість стін», «не в вежі, що встали до хмар, І не в шум невагомний машин, Я закоханий в синь і янтар, України далекої син»). Герой нагадує рослину, що захиріла в чужій землі («я немов пересаджений цвіт, Що на іншому ґрунті зів'яв»). Болючі питання, що його непокоять, звучать риторично («Чи появиться щастя сльоза?», «Чи ще здійсниться райдужний сон?»). Надія на повернення в Україну здається примарною, нездійсненою, і все ж —

Я чекаю на диво із див,  
Щоб звільнився із неволі край мій,  
Щоби знову надхненний ходив  
Я над Россю в імлі голубій (84).

Книга «Вибрані поезії» була помічена критикою, викликала цілу низку рецензій у зарубіжній та вітчизняній періодиці. У схвальних відгуках Яр Славутич, О. Керзюк, О. Беркут, М. Щербак, В. Метелиця визнають за Андрієм Леготом безперечний талант і творчу невтомність. Відзначається, що вірші мистця «поривні і декламаційні, хоч часто переливаються публіцистичними тонами», «проте ця публіцистичність проходить крізь поетове серце і відлунує піднесеним чуттям, любов'ю та ударним словом» 34\* (34. Щербак М. Листочків шепіт на калині // Визвольний Шлях. — 1991. — Кн. 12. — С. 1516.). Яр Славутич наголосив, що «емоція — найбільший успіх нашого талановитого лірика в діаспорі», але побажав поетові «більшої глибини у трактуванні характерів, явищ і подій», «сягати філософічності» 35\* (35. Славутич Яр. Не приховуючи почувань // Твори: У 5 томах. — К.: «Дніпро»; Едмонтон: «Славута», 1998. — Т. 4. — С. 222.). Наступна книга вибраного з доробку Андрія Легота з'явилась уже в Україні під назвою «Калинові шуми» (1994). Автор передмови М. Ілляш, знайомлячи широку читачську аудиторію з малознаним на батьківщині мистцем із діаспори, відзначив: «У багатьох політично і суспільно заангажованих творах поет прагне грому «надиханих рим», буває гострий і гнівний. Часом і прямолінійний. Але провідні барви і настрої його поезії — задумлива ліричність, медитація, туга за рідним краєм, світлі сподівання щасливих перемін. І над усім тим — любов до України, до рідного Надросся, спогади про милі серцю дні далекої юности» 36\* (36. Ілляш М. Поет із журавлиного ключа // Легіт А. Калинові шуми: Вибрані поезії. 1945-1993. — К.: «Укр. письменник»; «Вир», 1994. — С. 5.). Поряд із раніше публікованими до книги увійшли й фрагментарно репрезентовані рукописні збірки «Утома» (1967-1970), «Отава» (1970-1975), «Осінь» (1975-1978), «Зима» (1979-1983), «Сімдесятиріччя» (1984-1990). У них автор так само звертається до мотивів визвольної боротьби, згуртування й консолідації українців довкола ідеї незалежності («Хоч осквернено юні пісні», «Воякам УПА й УНА», «О гоме юних весен, загрими», «Левкові Лук'яненку», «22 січня»), поневірянь на чужині й туги за вітчизною («Весь день за верстатом, машини шумлять», «Праця й праця від рання до вечора», «Травень, а сонця нема», «Журавлі», «Землякам-вигнанцям», «До друзів», «О рідний краю», «Гай... а тиша кругом німа»), кохання («Перший поцілунок», «Вечори над Россю», «Серед нив», «На пляжі», «Гуркоче потяг, гуркоче»), природи («Ячать лебеді», «Весняне», «Осінь», «Ранок над озером», «Калинові шуми», «Пізня осінь»). Широко репрезентована тема мистця («Буду йти», «Старий музикант», «Родина», «Лесин спів», «Де ви, де?», «До сонця», «Творчий відчай», «До поезії», «Сімдесятиріччя», «Не зважати на все», «Правда», «Абстрактним хвалькам», «Тяжко бути в Україні поетом») часто переплітається з мотивом старости, смутку за минулим («Сніг», «Літа розвіялись, мов листя», «На вітрі часу в'януть думи», «Надія», «Розмова з дітьми», «Вітри», «Молитва», «Досвід цінніший мрії», «Вже не задзвонить юних весен міт», «На зиму віку повернуло»). Автор розробляє мотиви прометеїзму («Гімн гідности», «Злочинці», «До рідного народу») й плекання національних традицій, збереження рідної мови та культури («Імена», «О рідна пісне!», «І серця бій, і голос крові»). Щемливо озивається в книзі чорнобильська тема («Хмаровище», «Чорнобиль»), убивчо разить сатира («Імперія», «Дракон», «Перестройка», «Деспоти», «За Горбачова і Лігачова», «Патріот», «Шкура», «Безхребетний»). Поряд з цим багатьом віршам притаманний повчальний характер, моралізування, що викликані, певно, багаторічною педагогічною працею письменника («Юнакові», «Не запроудь душі», «Українській молоді», «Не відгонюй думок», «Не потрапляй ніколи у тенета», «Навіщо мовить і не думай?»).

Звертаючись до своїх побратимів по перу — літераторів з діаспори Олекси Веретенченка, Юрія Дивнича (Лавріненка), Уласа Самчука, — автор «Калинових шумів» розмірковує, чому про них «у журналах, газетах Вже давненько не чуть», хоча «колись, за небіжчика МУР-у І гучних таборових держав», їхні заявки й творчі пляни були багатообіцяючими, «про велике мистецтво й культуру Гучномовні лунали слова». І він приходить до гіркого, але закономірного висновку, що «лиш сонцем вітчизни нагріті Пишно квіти мистецтва цвітуть» («Де ви, де?»). Ця думка про фатальність долі мистця, відірваного від батьківщини, відлунує в десятках поезій. У вірші «Хочеться» Андрій Легіт просто й щиро говорить про своє найпалкіше бажання бути з рідним краєм («Хочеться в Корсунські весни В парку цвісти первоцвітом, Птахом дзвеніти небесним, Землю дощами поїти»; «Хочеться соняшним літом Явором снити над Россю, Яблуком стигнуть на вітах, Гнутись налитим колоссям»; «Хочеться осінню в гаї Золотом щирим тремтіти, Понад полями, лугами Линути бабиним літом»; «Завжди душевним промінням Світлі осяяти мети»; «Бути співцем України, А не екзильним поетом»). Незважаючи на похилі літа, поет намагається йти в ногу з часом, не відставати від тих вимог, які висуває життя. Хоча його «стареча муза вередлива Недочуває, шкандиба», співець прагне до постійного самовдосконалення, шліфує «кожне слово, образ, зміст, Щоб ямби голосно дзвеніли», щоб ліричний ужинок слугував Україні, «серця народу І хвилював, і поривав» («Творчий відчай»). Письменник живе «землі моєї сонячним привітом», і це неповторне відчуття спонукає його знову й знову братися за перо, хоча «на вороних промчались літа» («Сімдесятиріччя»), хоча має тепер «лиш дряхле тіло, сутінки в очах, І хворість, і терпіння» («Старість»). Рецензуючи чергову книгу мистця-краянина, педагог і поет із Корсунщини В. Метелиця як один із тисяч адресатів ностальгійних леготівських послань на батьківщину визнає, що у віршах співця «кожен рядок — то Україна, то біль за її долю» 37\* (37. Метелиця В. «На вихрі часу»: Рецензія-роздум // Надросся. — 1995. — 20 травня.). І така оцінка, висловлена вчителем-земляком, мабуть, дорожча авторові-емігрантові, аніж вишукані відгуки маститих критиків. Адже це свідчення того, що Леготів поетичний голос долинув до рідного Надросся й належно тут сприйнятий.

Письменник із далекого Альбіону й сьогодні продовжує творити, сподівається на видання в Україні нової книги вибраного, куди ввійдуть рукописні збірки останнього десятиріччя ХХ століття. У вірші «Відлуння душі», датованому 18 квітня 2000 року, Андрій Легіт відзначає:

Душе моя, коли ти завмираєш  
В чаду років, облуд і забуття,  
Поезія дзвіночком водограю  
Тебе, стражденну, будить до життя.

І я встаю, і очі протираю,  
Відгону геть зневіру небуття,  
І не спішу до пекла чи до раю,

В тобі дзвенить симфонія життя 38\* (38. Приватний архів Л. Ворошила (м. Корсунь-Шевченківський).

Не полишає співець і перекладацької діяльності. Десятки славетних представників світової літератури з його подачі промовляють до українського читача рідною мовою. Було зроблено переклади з англійської (В. Шекспір, Р. Бернс, Дж. Г. Байрон, В. Блейк, Т. Мур, Д. Мейсфілд, Д. Кітс, П. Б. Шеллі, Ф. Буділен, Р. Кіплінг), німецької (Й. В. Гете, Г. Гейне, Й. фон Ейхендорф), французької (В. Гюго), польської (Я. Кохановський, Л. Стаф, Т. Л. Заблоцький, М. Конопницька), білоруської (Ф. Богушевич, Янка Купала, Цьотка, Якуб Колас, М. Богданович, З. Бядуля, С. Гроховський, П. Глебка, О. Бачило, Янка Журба, В. Вітка, А. Білевич, П. Бровка, М. Мажура, М. Танк, Р. Няхай, В. Короткевич, К. Буйло, М. Климкович, М. Федорович), російської (М. Лермонтов, С. Надсон, О. Блок, І. Северянин, А. Ахматова, С. Баскін-Серединський) тощо. Іншомовні тексти часто приваблювали Андрія Легота суголосністю з його власним доробком (мотиви національно-визвольної боротьби, тема емігрантських скитань, туги за батьківщиною та ін.). Подаємо переклад однієї з мініатюр Максима Богдановича:

Кругом мене пишно квітки розцвітають,  
Ходжу тут один я, печальний піїт,  
І бачу: до мене у тіні киває  
Блакитна волошка, цей рідний мій цвіт.

«Здоров був, земляче, — чуть видна в долині,  
Забута, невесело шепче мені. —  
Вклоніюсь удвох на багатій чужині  
Убогій далекій своїй стороні» 39\* (39. Там само.).

Доробок Легота-перекладача міг би скласти цікаву антологію світової поезії. На жаль, до цього часу опублікована тільки невеличка його частина.

Андрієві Ворушилу-Леготові не доводиться особливо нарікати на неувагу до себе з боку як відомих, так і малознаних критиків, літературознавців, письменників, краєзнавців. Назвемо імена бодай деяких з них: це Дмитро Донцов та Іван Багряний, Володимир Біляїв і Яр Славутич, Анатолій Михайленко й Володимир Поліщук, Микола Сингаївський і Людмила Скірта, Ігор Качуровський і Ольга Керзюк, Зоя Кучерява й Микола Щербак, Володимир Метелиця й Микола Ілляш, Григорій Зленко й Микола Вірний, Людмила Бистрова-Дробот і Тетяна Бондаренко... Поцінування творчого ужинку мистця мають досить широкий спектр — від схвальних відгуків Івана Багряного («Він росте і з нього виростає справжній добрий поет») та І. Качуровського («Назагал це лірика неголосна, сумовита і якась лагідна — що відповідає його псевдонімові — Легіт») до екстатично-патетичних вигуків захоплення, як у Т. Дем'янчук-Шалапай («Що за краса! Отримала я Ваші «Вибрані поезії». Боже, вони чудові. Люблю я Ваші поезії, Ви справді правдивий і дозрілий поет»), від щирих зізнань, як у Л. Скірди («Я в захваті від Ваших виразних, афористичних мініатюр, від Вашої джерельно чистої любовної лірики, від Ваших точно адресованих публіцистично гострих поезій»), до філологічно-поетичних коментарів, як у Яра Славутича («Лірик і традиціоналіст. Має виразний хист чи пак талант, сильні почуття, мелодійну мову. Співає, як пташка, завжди йде за ліричною течією, без будь-яких дивних збочень»), від приземлено-раціонального погляду В. Поліщука («Лірика А. Легота приваблює передусім як поетичний документ доби, аніж як мистецьке явище. Іншими словами — у своїх віршах Легіт-громадянин, Легіт-патріот стоїть вище, ніж Легіт-поет, Легіт-мистець») до спокійних метафоризованих констатацій М. Сингаївського («Усе краще з написаного поетом — це сповідь тривожної, наче розчахнутої громом, душі, перед майбутнім Землі, України, свого роду і народу»).

До спроб окремих авторів піднести його на п'єдестал як одного з найвизначніших поетів діаспори Андрій Легіт ставить з іронією, не претендуючи на таку величну славу. Водночас і на применшення його місця в літературі українського зарубіжжя він реагує досить спокійно, без образ, маючи щодо цього власну думку. Скромний і небагатослівний як людина, чесний і невтомний трудівник, він віддав українській поезії більше півсотні років свого життя, не чекаючи на якісь лаври. За зразок завжди мав таких подвижників, як Т. Шевченко, І. Нечуй-Левицький, Б. Грінченко, І. Франко, Леся Українка, Є. Маланюк, Іван Багряний, з любов'ю адресував їм свої численні ліричні присвяти.

Не може не захоплювати жанрове розмаїття ужинку поета. Андрій Легіт пропонує читачській аудиторії поему («Росія») і мініатюру-двовірш («Що відчуваю, бачу, чую...»), сатиру («Хаос») і послання («До



брата»), портрет («Іван Котляревський») і пейзаж («Зацвіла черемха в гаї біло-біло»), гімн («Гімн нервам») і ремарку («Ремарка»), присвяту («До восьмиріччя державности України») і заповіт («Заповідь»), баладу («У Карпатах») і спомин («Пам'ятаю...»), елегію («Весна-весна, чи не остання...») і пісню («Пісня»), маніфест («Моя поезія») і романс («Не забудь»), автоепітафію («По смерті») й молитву («Молитва»), оду («До рідного народу») і роздум («Життя»), баркаролу («На човні») й поменник («Пам'яті С. В. Петлюри»), усмішку («Абітурієнт Микола Лінків») і карикатуру («Вручення орденів»), епіграму («З епіграм») і ноктюрн («Ніч, як вічність...»), інвективу («Запроданцям із т. зв. слов'янського бльоку») й епілог («Замість епілога»). Таким же багатоманітним є й образотворчий арсенал, яким послуговується мистець. Наведемо хоча б характерні для його поезії метафори: «Гасне пісня моя несподівана По тернах чужини», «Я п'ю надхнення келихом контрастів», «Загарчали машини, завили», «Ніжно травень до серця торкнувся Мелодійним звучанням пісень», «Умився кров'ю небозвід», «Хай з-під снігів червоної зими Нам синьо-жовтий пролісок засяє», «О сонце вічне, встань і розтопи Сніг трьох століть нещадно, до останку», «Хай волею впиваються степи, Заграють сурми голубих світанків». Серед улюблених стилістичних фігур поета слід насамперед назвати анафору, епіфору, симплоку, кільце, риторичні звертання й питання, які увиразнюють твори, надають їм гнучкості й пісенності. Цю саму функцію виконують численні внутрішні рими, що забезпечують текстам Андрія Легота милозвучність («Встає в віках в хвалі Дніпро-ріка», «Цвіти, надіє, світ омолодіє!» «Де я піду, спокою не знайду», «Побіля Росі сяли срібні роси»). Мова поезій співця філігранна, афористична. Його ліричні сентенції легко запам'ятовуються й стають супутниками читачів: «Хто поет, той без щастя родивсь», «Щастя в світі нема без святої любови», «Де любов, там і Бог», «Слово Христа незгоряюче», «Свій край — над усе», «Любов — це життя», «Ми вклоняємось плугу й косі, Бо у праці з дитинства гартовані», «Буде жити, хто сонцем думок Все земне поєднає з небесним», «Найбільший злочин на цім світі грішнім — Це правдою й сумлінням торгувать», «Життя без дерзання — Лиш бульки на воді», «Хто горів, хто боровся і вмер, Той примір показав поколінням».

Таким зразком для багатьох може бути й сам Андрій Легіт, який усе певніше повертається своєю творчістю в рідні краї. Лишається тільки пожалкувати з приводу того, що й нині на батьківщині мистця в експозиційних залах Корсунського музею-заповідника не чуємо жодного доброго слова про нього, не побачимо жодної книги, рукопису чи якихось речей. Матеріали про письменника є у фондах, але вони ще чекають слушної доби, щоб бути виставленими перед очі земляків. Племінник Андрія Легота Леонід Ворошило\* (\*Так сталося, що прізвища братів у документах, які потверджують їх особи, були записані порізно: Ворошило і Ворошило.), котрий є офіційним представником поета в Україні, мріє про заснування в Корсуні-Шевченківському будинку-музею, що став би своєрідним культурно-просвітницьким центром по вивченню життя й доробку співця-земляка. Сподіваємось, що ця благородна ідея знайде розуміння й підтримку з боку державних чиновників, меценатів і спонсорів.

P. S. Хочеться висловити подяку родичам письменника — братові Миколі Ворошилу та племінникові Леонідові Ворошилу — за надану інформацію та можливість ознайомитися з друкованими виданнями та рукописами Андрія Легота.

**Немченко І.В. “Крізь морок, битви, тюрми і наруги...” (Життєвий і поетичний розгін Андрія Ворошило-Легота) / Іван Немченко // Визвольний шлях. – 2001. – № 12. – С. 81 – 100; Визвольний шлях. – 2002. – № 1. – С. 82 – 96.**